

*DİVAN EDEBİYATININ BÜTÜN CEPHELERİNİ YOKLAYAN
BİR İLİM ADAMI :*

PROF. DR. MEHMED ÇAVUŞOĞLU

CEMAL KURNAZ

Divan edebiyatıyla ilgili çalışmalar genel olarak üç ana başlık altında toplanabilir : a) Metin neşri, b) Metin tahlili, c) Edebiyat tarihi. Aslında bunlar, birbiri üzerine inşa edilerek bir diğeri tamamlayan çalışmalardır. Mehmet Çavuşoğlu'nun çalışmaları bu belirttiğimiz hususları içine alır mahiyettedir. Bu sebeple, onun çalışmalarını ele alıp, konuyla ilgili ortaya koyduğu problemleri aktarırken, aynı zamanda bu sahada yapılan ve yapılması gerekenlerin de bir çerçevesini çizmiş olacağız.

Metin Neşri

Çavuşoğlu'nun ilk ciddi çalışması metin tahlili üzerinedir : *Necati Bey Divanı'nın Tahlili* (İstanbul 1971). Ancak daha sonra, tahlile esas olacak eserlerin ilmi neşirlerinin ihmal edildiğini görerek metin neşrine yöneldi. Kitaplarının çoğunluğunu bu tür metin neşirleri meydana getirir : Yenişehirli Avni Bey, Amrî, Yahyâ Bey, Vasfî, Hayretî, Helâkî, Zâtî (C. III), İshak Çelebi divanlarıyla Yahyâ Bey'in Yûsuf'u Zeliha mesnevisi.

Çavuşoğlu'na göre, Türk edebiyatı hemen hemen hiç dokunulmamış bir araştırma ve inceleme alanı durumundadır. Matbaanın geç gelişi, üstelik daha yerleşmeden günlük konuların tartışmasına alet edilerek Tanzimat hareketleri içinde bir vasıta olarak kullanılması, yazma eserlerin geniş halk kitlelerine yayılmasını engellemiştir. Aynı sebepten

XXXIV

dolayı bugün de engellemeye devam etmektedir¹. Bizde edebiyat incelemelerinin mâzîsinin yeni oluşu, araştırmacı sayısının fazla olmayışı gibi sebeplerle bakışlar ancak üç-beş şair üzerinde toplanabilmiştir. Bunların dışında kalan yüzlerce şair ve yazar araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Halbuki, kültür tarihimizin ve onun içinde edebiyat tarihimizin bütünüyle kavranabilmesi için kültür ve edebiyatımızı meydana getirmiş olan fikir ve sanat adamlarımızın, *ehemmiyetleri ne olursa olsun* şahsiyet ve eseriyle ortaya konup incelenmesi gerekmektedir. Durum böyleyken, bu eserlerin henüz ciddi ilmi yayınları bile yapılmış değildir². Bir iki istisna bu hükmü değiştirmez. Çavuşoğlu bu durum karşısında, kültür ve sanatımızı incelemeyi kendilerine meslek veya uğraşma konusu edinmiş insanların önce bu eserleri gün ışığına çıkarıp değerlendirme alanına sürmelerinin ilk görevleri olduğuna inanıyordu³.

Günümüzde metin neşri üç yolla yapılmaktadır : a) Eserin tıpkıbasımı, b) Eserin yazıldığı harflerle dizili basımı, c) Transkripsiyon harfleriyle basımı. Çavuşoğlu'na göre, yazmaların fotokopisinden daha ucuza malolmuyorsa, hele tarih, biyografi ve bibliyografiyle ilgili olanları indeks ihtiva etmiyorsa ilk ikisinin hiç bir değeri yoktur⁴. Buna

- (1) Amrî, *Divan*, Haz. M. Çavuşoğlu, İstanbul 1979, s. 1. Çavuşoğlu, ayrıca üç grup aydınının bu işi daha da güçleştirdiği kanaatindedir : «Bunlar kaba bir sınıflandırma ile Türk tarihini 1923 yılından başlatmak isteyenler, o tarihten öncesinden haberi olmayanlar ve görevleri kültürümüzü incelemek, araştırmak ve gün ışığına çıkarmak olduğu halde, bir takım imtiyazların perdesi arkasında gününü gün edip duran, kendileri bir şey yapmadığı gibi, yapmak isteyenlere de engel olan tufeylilerdir...» (*Divanlar Arasında*, Ankara 1981, s. 55-56).
- (2) Yahyâ Bey, *Divan*, Haz. M. Çavuşoğlu, İstanbul 1977, s. IX.
- (3) *Amrî*, s. 1.
- (4) M. Çavuşoğlu, «Tahlil ve Tenkitler : Yûsuf-ı Meddah : Varka ve Gülşah», *TDED*, XXIII (1971 - 1979), İstanbul 1981, s. 329-330. Çavuşoğlu, metin neşirlerinde genellikle tenkitli basıma yer vermiştir. Sadece, Ahmed Cevdet'in *Belâgat-i Osmaniye*'sini tıpkıbasım olarak yayınlamış (İstanbul 1987), buna da fonksiyonel bir dizin eklemeyi ihmal etmemiştir. Esasen günümüzde yapılan tenkitli basımların en büyük eksikliği bu tür dizinlerin bulunmamasıdır sanıyoruz.

göre metin neşrinin en makbul ve muteber olanı transkripsiyonlu tenkitli basım olmaktadır.

Tenkitli basımı hazırlayan kişinin karşılaşacağı bazı güçlükler bulunmaktadır. Bunun için bir takım teknik meselelerin halledilmesine, bazı ön bilgilerin edinilmesine ihtiyaç vardır. Çavuşoğlu bunları şöyle sıralıyor : a) Metnin yazıldığı çağın kültürünü ve dilini bilmek, b) Sağlam bir nüshayı ele almak ve hazırlanan metni sağlam bir nüshaya göre tanzim etmek⁶, c) Metin manzum ise yazıldığı vezni veya vezinleri, şairin uyguladığı beyan ve belâgat kaidelerini bilmek, ç) Nüshalar değişik karakterlerde (rika', sülüs, nesih, ta'lik vs.) yazılarla istinsah edilmiş olacağından, o yazıların kaligrafik özelliklerini bilmek⁶.

Bunlar olmadan hazırlanan bir eser, hazırlayanı tarafından lâyıkıyla anlaşılmamış ve doğru okunmamış olacağından, genel bir fikir verebilirse de kaynak olarak değerinden çok şey kaybetmiş olur⁷.

Yukarıda saydıklarımıza ek olarak, yazma eserleri okuyanların yüzyıllar boyunca onlara bazı ilâvelerde buldukları, müstensihlerin de bilerek veya bilmeyerek değişiklikler ve çıkarmalar yaptıkları bilinmektedir. Bu yüzden, sanatçının elyazısı nüshayı bulmadıkça, yazmaların hiç birini bütünüyle doğru kabul edemeyeceğimiz açıktır. Tenkitli basım çalışması yapan kişi, eserini basıma hazırladığı sanatçının kişiliğini, estetik görüşünü, üslûbunu kavramak onun hangi cümleyi, mısra'ı, hat-

- (5) Bazan tenkitli basım hazırlanırken «sağlam bir nüsha»yı esas almak mümkün olmayabilir. Bu gibi hallerde değişik nüshalara dayanarak bir metin kurmak zarureti ortaya çıkar. Çavuşoğlu, Yayhâ Bey Divanı'nı hazırlarken böyle bir durumla karşılaşmıştır : «Uzun zamandan beri uğraştığım bu tenkitli basımın hazırlığı sırasında edindiğim kanaat, Yahyâ Bey'in divanını birkaç kere düzenlediği, şiirlerini sürekli olarak tenkit süzgecinden geçirdiği, bazılarını çıkarıp, bazılarını da tanınmayacak kadar değiştirdiğidir. Bu yüzden elde bulunan nüshalardan herhangi birini asıl olarak almak mümkün olmadığı bir yana, aksine, müstensih yanlışlarının çokluğu karşısında hepsini kullanmak zaruri oldu.» (*Yahyâ Bey, Divan*, s. X.). Çavuşoğlu bu sebepten dolayı, «bu eser, benim tertip ettiğim Yahya Bey Divanı'dır» demek ihtiyacını duymuştur (*Aynı e.*, s. XI).

- (6) «Tahlil ve Tenkitler...», s. 330.

- (7) Aynı yer.

ta kelimeyi kullanabileceği hususunda bir kanaat sahibi olmak zorundadır. Araştırmacının bilgisi ve üzerinde çalıştığı eserin yazarına yaklaşma oranı, ortaya koyduğu tenkitli basımın doğruluk oranıyla yakından alakalıdır⁸.

Çavuşoğlu, yukarıdaki görüşlerine bir örnek olmak üzere Yahyâ Bey Divanı'nın tenkitli basımını hazırlarken nasıl bir yol takip ettiğini şöyle anlatıyor: «Ben bu düşünceden hareketle bir mısra'ı, bir terki-bi, bir kelimeyi üzerinde uzun uzun durarak Yahyâ Bey'in öyle söyleyeceği kanaatine vardıktan sonra metne aldım, diğer nüshadaki veya nüshalardaki farkları dipnotlarında gösterdim. Hem vezin, hem anlam yönünden yanlış olan farkları belirtmeyerek dipnotlarını boşboşuna kabartmaktan kaçındım. Bazı şiirlerde bir beyitin veya beyitlerin diğer nüshalarda bulunmadığı halde metne dahil edildiği görülecektir. Diğer nüshalardaki bu eksikliğin Yahyâ Bey'in tasarrufu olduğuna karar vermek güçtür. Bu bakımdan, mademki şairin kaleminden çıkmıştır, öyleyse metin içinde bulunması gereklidir, diye düşündüm»⁹.

Aslında sadece beyitler değil, divanlara girmeyen şiirler de araştırmacıların önüne halledilmesi gereken bir konu olarak çıkmaktadır. Nüshaları ne kadar çok olursa olsun divanlar şairlerin yazdığı şiirlerin hepsini içinde bulundurmamaktadır. Bu sebeple bizde ilmî veya gayri ilmî yayınlanmış hiç bir divan tam değildir. Öyle ki Ahmed Paşa, Necati Bey, Hayâlî Bey, Bâkî, Zâtî, Figanî gibi meşhur şairlerin bile bazı şiirleri mecmualarda kalıp divanlara dahil edilmemiştir. Bu şiirler bilerek mi, unutulmuş mu; bizzat şair veya müstensihler tarafından mı dışarıda bırakılmışlardır? Yoksa divanın tertibinden sonra mı yazılmışlardır? Bu durum başlıbaşına bir inceleme konusudur¹⁰.

Tenkitli basım çalışmasının başka güçlüklerinden de bahsetmek gerekir. Bir defa üzerinde çalışılan eserin nüshaları dünya kütüphanelerine dağılmış durumdadır. Birçok kütüphanenin katalogu yayınlanmadığı gibi, bazı nüshalar da henüz kataloglara girmiş değildir. Buna şahıs kütüphanelerini de ekleyecek olursak¹¹, bütün nüshaları değer-

- (8) *Yahyâ Bey*, s. X.
- (9) *Aynı e.*, s. XI.
- (10) *Amrî*, s. 2; *Zâtî Divanı*, C. III, Haz. M. Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri, İstanbul 1987, s. 1.
- (11) Şahıs kitaplıklarında bulunan birçok kıymetli eserin sonu içler acısıdır: «Özel kitaplıklar, sahiplerinin ölümüyle darmadağın

lendirmenin imkânsız olduğu anlaşılır. Ayrıca, yurt içi ve dışından mikrofilm temin etmenin maddî ve bürokratik engellerini Çavuşoğlu gibi deneyenler çok iyi bilir. Bu durumda ulaşılabilen nüshaların birçok bakımından yeterli ve kaliteli olanlarıyla yetinmek zarureti ortaya çıkmaktadır. Böylece tenkitli basım büsbütün geciktirilmemiş olacaktır. Yeni nüshalarda veya yukarıda belirtildiği gibi şiir mecmualarında farklı şiirler bulunsa bile, tenkitli basımı yapılan eser, sanatçının edebî yönünü yansıtmak için yeterli olabilecektir¹².

Peki hangi eserlerin tenkitli basımı yapılmalıdır? Tabii ki «ehemmiyetleri ne olursa olsun» kültür ve sanatımızı meydana getirmiş olan bütün eserlerin... Birinci, ikinci, üçüncü sınıf demeden bütün şair ve yazarların eserlerinin... Ancak bunların neşrinden sonradır ki, dilimizin ve edebiyatımızın gelişme çizgisini ve onların bu çizgideki yerini ve payını tesbit etmek mümkün olabilir¹³.

Metin neşrinde şair ve yazarların eserleriyle tezkire ve belâgat kitabı gibi temel eserler yanında¹⁴, şiir ve nazire mecmualarının da ihmal edilmemesi gerekir. Çavuşoğlu, bunların «belli devirlerin fikir ve edebiyat hayatının genel görünüşünü vermek, divanları yüzyıllar bo-

olmakta, vârislerinin hudutsuz para hırsı ve birkaç bezirgan sahahafın aracılığıyla piyasaya düşmekte, birçok hazine değerinde kitap yurt dışına çıkarılmaktadır. Eski yeni birçok kitap meraklısının kitaplarının âkıbeti erbâbınca bilinmektedir.» (*Divanlar Arasında*, s. 118). Bu duruma bir örnek olarak, İsmail Hâmi Dânişmend'in kitapları arasında daha önce gördüğü önemli bir Hayretî Divanı'nı tenkitli basımda kullanamamış olmasını gösterebiliriz (Hayretî, *Divan*, Haz. M. Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri, İstanbul 1981, s. 1).

- (12) *Hayretî*, s. 1; Helâkî, *Divan*, Haz. M. Çavuşoğlu, İstanbul 1982, s. 3. Bazan tenkitli basımın sonuna gelindiğinde ihmal edilmemesi gereken önemli bir nüshanın tesbit edildiği olur. Meselâ Yahyâ Bey Divanı hazırlanırken böyle olmuş, Günay Kut'un haber verdiği Edirne nüshasının farklarını metnin sonundaki «Eklere ve Düzeltmeler» bölümünde göstermek zarureti doğmuştur (*Yahyâ Bey*, s. X, 619-627).
- (13) *Helâkî*, s. 1.
- (14) *Divanlar Arasında*, s. 14; Ahmed Cevdet, *Belâgat-ı Osmaniye*, Tıpkıbasım, İstanbul 1987 (Önsöz).

XXXVIII

yunca elden ele gezmiş şairlerin niçin çok okuduklarını anlamak, yani sözkonusu devrin zevk ve estetik ölçülerini belirlemek için» incelenmeleri gerektiğine işaret ettikten sonra, ya olduğu gibi yayınlanmaları veya içlerindeki şairlerin şiirlerinin derlenerek kısa monografiler halinde ortaya konmasının, önemli bir ihtiyaç olduğunu belirtiyor¹⁵.

Metin Tahlili

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, bir divan şairi hakkında hüküm verebilmek için, kendisine kadar gelmiş geçmiş divan şairlerinin eserlerini, bizim edebiyatımıza etki eden belli başlı İran şairlerinin eserlerini de dahil ederek, mukayeseli olarak incelemek gerektiği görüşündedir. Bu inceleme, zevkin, kültürün, sanat ve estetik anlayışının geçirdiği safhalar hakkında bize bilgi verdiği gibi, sözkonusu şairin eserlerinin değerlendirilip edebiyat tarihi içindeki yerinin tayininde ölçü olacaktır¹⁶. Ancak böyle bir çalışmaya girişmeden önce, şairin tenkitli basımı yapılmış eserlerinin metotlu bir şekilde tahlil ve tasnif ile istatistiğini ortaya koymak gerekir. Bu yolla her şair için tahlilî monografiler meydana getirilmedikçe, gerçek bir edebiyat tarihi yazmak imkânsızdır. Kendisi de hocası gibi düşünen Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı'nın Tahlili'nde bu görüşten hareket etmiştir¹⁷. Eserinin önsözünde karşısına çıkan meseleleri ifade ederken, aslında herhangi bir tahlil çalışmasında halledilmesi gereken problemleri dile getirmiş, konunun boyutlarını ve çerçevesini tesbit etmiştir. Bunlar şunlardır : a) Şairin dış âleme bakışı, b) Psikolojisi, 3c) Estetiği, ç) Kültür ve kültürünün kaynakları, d) Dili, e) Tesiri¹⁸.

- (15) *Amrî*, s. 2; *Zâtî*, C. III. s. 1; Vasfi, *Divan*, İstanbul 1980, s. 1-2. Bu konuda az da olsa bazı çalışmalar yapılmıştır. Meselâ bkz. Muharrem Ergin, «Câmiü'l-Meânî'deki Türkçe Şiirler», *TDED*, III/3-4 (1949), s. 539-569; Mustafa Canpolat, Ömer Bin Mezîd - *Mecmuatü'n - Nezâir*, Ankara 1982. Çavuşoğlu, *Amrî*, Vasfi ve Helâkî divanlarını bu düşünceden hareketle hazırlamış, ömrü oldukça şiir mecmualarına dayalı bu tür çalışmalara devam etme arzusunda olduğunu belirtmişti (*Vasfi*, s. 1-2).
- (16) *Necati Beg Divanı*, Haz. A. N. Tarlan, İstanbul 1963, s. 3, ; A. N. Tarlan, «Edebiyat Tarihi Hakkında», *TDED*, XIII (1965), s. 12-18; M. Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 1.
- (17) *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, s. 1.
- (18) Aynı yer.

Bu problemler birbiriyle ilgili olmakla beraber Çavuşoğlu, çalışmasını daha çok birinci madde üzerinde yoğunlaştırmış, zaman zaman sonraki dört unsurdan da yararlanmış. Bu durum bir eksiklik gibi değerlendirilebilirse de, aslında söz konusu maddelerin her birisi başlı başına çalışma gerektirecek boyuttadır¹⁹.

Çavuşoğlu, bu problemlerin mahiyeti ve çerçevesini belirleyerek, yapılacak çalışmalara ışık tutuyor. Ona göre, bir divan şairinin *psikolojisi*, duygularını ifade ettiği kelime, tâbir ve bunları ifade yollarını tesbit ile belli olur. Bu ise, şairin üslûbu üzerinde araştırmayı gerektirir. Bunun için şairin kullandığı kelime ve tâbirlerin istatistiğini yapmak, bunların o devirdeki kıymet hükümlerini tayin etmek lâzımdır²⁰.

Divan şairinin *estetiği* kullandığı edebî sanatlarla oluşur. Bu konudaki şahsî tasarıfları, edebî sanatlar arasındaki tercihleri ve bunları kullanım şekline bağlıdır. Bunu tesbit etmek için, kullandığı edebî sanatların bir istatistiğini yapmak, tercih edilen sanatların nasıl bir fikri ve ruhi faaliyetin sonucu olduğunu ortaya koymak gerekir²¹.

Şairin *kültürü ve kültürünün kaynakları* devrindeki eğitim-öğretim sistemine, muhtevasına, gelenek, görenek ve inanışlara sıkı sıkıya bağlıdır²².

Şairin *dili*, kullandığı kelime sayısı, üslûp ve sentaks özellikleri, edebî dile kazandırdıklarını tesbit ile değerlendirilir²³.

(19) Aynı yer.

(20) Aynı yer. Yazar, kelime istatistiği sonunda şairde zevk veya kahramanlık unsurunun mu hâkim olduğunun ortaya çıkacağı görüşündedir (*Aynı e.*, s. 286).

(21) Aynı e., s. 1-2. Çavuşoğlu «edebî sanatlar» meselesine kafa yormuştur. Teşbih ve istiarenin oluşunun, diğer birçok edebî sanatlar gibi, klâsik edebiyatımızın estetik yapısında meydana gelen değişmelerle beraber incelenmesi gerektiğini belirten yazar, (*Aynı e.*, s. 287), «Vech-i Şebek» isimli yazısında da tekrar konuya döner (*Divanlar Arasında*, s. 76-80).

(22) *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, s. 2.

(23) Aynı e., s. 2. Klâsik şiirimizdeki redifler meselesini de araştırıp incelenmeye değer bir konu olarak gören Çavuşoğlu, «Kanaatimce redifli şiirler şairin muhayyilesinin bütün genişliği ile akset-

Şairin kendisinden sonra ve zamanında gelen şairlerden nasıl etkilendiği, zamanına ve sonraki zamanlara *etkileri* geniş mukayeseleri gerekli kılar. Bunun için de yukarıda belirtilen ilk dört problemin çözülmüş olması lâzımdır²⁴.

Çavuşoğlu, bu tür tahlilî çalışmaları yapabilmenin ilk şartı olarak metni çok iyi anlamak gerektiğini belirtir. Metni anlamak için de, yazdıkları devrin kültür ve sanat dünyasına girerek, o zamanın değer ölçülerini bilmek lâzımdır. Klâsik dediğimiz eski Türk edebiyatı metinleri belli bir görüşün, kaideleri sınırlı bir estetiğin ürünüdür. Bu sebeple, klâsik kültür yanında estetik kaidelerini de tam olarak bilmek icap eder. Sürûri'nin Bahrü'l-Maârif'inden, Muallim Nâci'nin Istıla-hat-ı Edebiyye'sine kadar, bu estetiği belli oranda açıklayan eserler mevcutsa da, bu belâgat kitaplarını okuyarak eski metinleri anlamının mümkün olacağını sanmak fazla iyimserlik olur. Çavuşoğlu'na göre, tutulacak ilk yol, söz konusu metinlerin yazıldığı çağda nasıl anlaşıldığını araştırmaktır. Maalesef bu tür örnekler sanıldığı kadar fazla değildir. Bulunanlar da genellikle şuarâ tezkirelerinde, kıyıda köşede bölüb pörçük vaziyettedir. Ancak, bu küçük ve dağınık anekdotlardan yola çıkarak bir sonuca ulaşmak mümkündür. Bütün bunlara ek olarak, eserlerin dil ve ifade özelliklerine âşinâlık için, çeşitli manzumensur metinler üzerinde yıllarca sabır ve dikkatle incelemelerde bulunup, belli bir tecrübe ve birikim sahibi olmak lâzımdır²⁵.

Çavuşoğlu, eski eserleri anlamakta güçlük çekmemizin bir sebebi olarak, kültürümüzün yüzyıllar içinde oluşturduğu kavramları bir sözlük konusu olarak ele almamış olmamızı gösterir. Gerçi, birçoğunun iddia ettiği gibi, eski eserleri dilleri eskidiği için anlamıyor değiliz. Öyle olsa, eline bir sözlük alan herkesin onları anlaması mümkün olurdu. Oysa asıl güçlük sözlüğü ele aldıktan sonra başlamaktadır²⁶.

tiği şiirlerdir. Denilebilir ki müşahhas rediflerde şairin en geniş mânâsıyla kültürü ve hayâl gücü aksederken, dil de mefhum zenginliği kazanmaktadır.» diyor (*Aynı e.*, s. 286).

(24) *Aynı e.*, s. 2.

(25) *Aynı e.*, s. 4; *Divanlar Arasında*, s. 20.

(26) *Divanlar Arasında*, s. 55 - 56. Çavuşoğlu bu ihtiyaçtan dolayı, eski metinlerde kullanılan bazı tâbir ve deyimlerin anlamlarını örneklerden yola çıkarak ortaya koyma denemeleri de yapmıştır : Mazmûn, Lâfz-ı nâ-merbut, Vech-i Şebeh, Tevârüd, Rakib, Gen Yakadan... vb. (bkz. *Divanlar Arasında*).

Divan şiirini iyi anlayabilmek için onun yapı taşı olan «beyit»i iyi kavramak gerekir. Sözlük anlamı «ve» olan «beyit», Çavuşoğlu'na göre eski Türk evine benzemektedir. «Orada nasıl maddî ve manevî bakımdan yakın olanlar ev halkını teşkil ediyorsa, beyitte de lafız ve mânâ bakımından birbiriyle ilgili olan kelime ve kavramlar bulunmaktadır. Evdeki gelin, damat, oğul, kız, evlatlık, kaynana, kaynata, aşçı ve nasıl kanun ve örf bakımından bir birlik teşkil ediyorsa, beyitteki kelimeler, bedî ve beyan sanatları denen iki kanunun sıkı hükümleriyle bir araya getirilirlerdi. Onun içindir ki, eski şiirimizi okurken beyitteki her kelimenin, her kavramın orada bulunuş sebebinin araştırılmadan, tâbiri câize künyesi hakkında bilgi edinmeden o beyiti anlamak, içine girmek mümkün değildir. Yalnız bu araştırmada başvuracağımız tek rehber, klâsik şairlerimizin büyük bir sadakatle bağlı oldukları estetik kaideler, bedî ve beyan sanatlarıdır»²⁷.

Divan şiirinde beyitin mahiyeti ve önemini ortaya koyduktan sonra karşımıza «mazmûn» meselesi çıkıyor. Divan şiirini anlamak için bu meselenin halledilmesi şarttır. Ne yazık ki, mazmûn kelimesinin neyi ifade ettiği hususunda açık ve ortak bir kanaat bile oluşmuş değildir. Çavuşoğlu, Zâtî'nin bir beyti dolayısıyla bu mesele üzerinde durduktan sonra, müstakil bir yazı konusu yapmak ihtiyacını da hissetmiştir. Çeşitli sözlükler ve eserlerde kelimenin kullanılmasını örnekleriyle tesbit etmiş, sonuçta çağdaş yazarların «mazmûn» kelimesiyle neyi ifade ettiklerinin tam olarak belli olmadığını görmüştür²⁸.

Zâtî'nin söz konusu beyti şudur :

Murg-ı zerrîn-per zümür-rüd-âşiyân lü'lü'-gıdâ

Bâl açup uçmak diler her subh kûyundan yana

«Bu beyitte, eski edebiyatımızda mazmûn denilen ve çok defa edebiyat allâmelerince yanlış bilinen, hatta ne olduğu hakkında kesin bilgileri olmayan nesnenin bir örneğini buluyoruz. Bizim klâsik şiirimiz-

(27) *Divanlar Arasında*, s. 3. Çavuşoğlu bu yazısında tezkirelerde zikredilen Zâtî'nin iki, Yahyâ Bey'in bir beyti üzerinde duruyor ve bunların, klâsik şiirimizin yapısının ne kadar sağlam olduğunu, şairlerimizin dilin imkânlarından ne kadar büyük bir dikkatle yararlandıklarını gösterdiğini söylüyor (*Aynı e.*, s. 5).

(28) «Mazmûn», *TD*, XLIII, 388-389 (Nisan - Mayıs 1984), s. 198-205.

de, bilhassa 16. yüzyılda, en büyük özellik, varlıkların ve olayların beş duygumuza hitap eden keyfiyetlerine şairlerin mutlak bir doğrulukla bağlı oluşlarıdır. Eski şair söylenenden çok söyleniş biçimine önem verirdi. (...) Eski şiirde teşbih, istiare gibi mânâya dayanan sanatları kaldırdığımızda tabiatı fizikî boyutları içinde olduğu gibi görürüz. Bazan şair bir unsurun, bir varlığın bütün vasıflarını sayar ve adını söylemez, yukarıdaki beyitte olduğu gibi. Mazmûn işte böylesine ifade edilmiş olan mefhumlara denilir. Yukarıdaki beyitin mazmûnu da güneştir. Zâtî, güneşin kendisini bir kuşa benzetmiştir. Bu kuşun ışınları sarı kanatları, mavi gökyüzü zümrütten yuvası, güneş doğunca ortadan kaybolan yıldızlar da dânelerdir. Zâtî, sevgilinin yerinin bütün divan şairlerince yükseklerde telâkki edilişi gibi çok bilinen bir görüşü alıyor, senin yerin göklerde, zenit noktasındadır gibi herkesin söyleyebileceği bir biçime tenezzül etmiyor, güneş her sabah senin bulunduğun yere varmak ister diyerek aynı şeyi başka biçimde söylüyor, aynı zamanda da çok güzel bir hüsn-i talil sanatıyla güneşin ufuktan göğe doğru yükselişini yorumluyor»²⁹.

Çavuşoğlu, yukarıda da naklettiğimiz gibi, şairlerin şiirin iç ve dış yapısını kurarken, tabii hakikati (objektif realiteyi) aynen koruduklarını, onu değiştirmeyip yorumladıklarını defalarca vurgulamıştır.³⁰ Gerçekten onun tesbit ettiği bu özellik, beyitlerin tahlilinde gözönünde bulundurulması gereken bir husustur.

Açıklamalı Seçmeler

Şiir tahliline dahil edebileceğimiz «açıklamalı seçmeler»in divan şiirinin tanıtılıp sevdirilmesinde büyük rol oynadığını gören Çavuşoğlu, bu tür çalışmalara da önem vermiştir³¹. Böylece, divan şiirinin, belli çevrelerce «anlaşılması ve istifade edilmesi herkesin harcı olmayan bir gizli ilim» gibi gösterilmesini önlemek istemiştir.

O, bu tür açıklamalı eserler hazırlanırken, önce divanlardan şiir seçiminin belli bir ölçüye göre yapılması gerektiğini söyler. Bu ölçü,

(29) *Divanlar Arasında*, s. 23-24.

(30) Meselâ bkz. *A.g.e.*, s. 51, 77.

(31) Bu tür eserleri şunlardır : *Necati Bey Divanı (Seçmeler)*, İstanbul 1973; *Yahyâ Bey ve Divan'ından Örnekler*, Ankara 1983; *Hayâlî Bey ve Divan'ından Örnekler*, Ankara 1987.

«Ziya Paşa'nın Harâbât'ına kadar gelmiş geçmiş bütün antolojilerin, kütüphanelerimizi dolduran yazma mecmuaların ve nazire mecmualarının, yani o mecmuaları düzenleyenlerin zevkleri»dir. Bunlara şuarâ tezkirelerine alınan örnekleri de ilâve etmek gerekir. «Bu yol, bize atalarımızın nelerden hoşlandığını göstermek yanında, millî zevkimizin tarih boyunca uzayan gelişme çizgisini de takip etmek bakımından yardımcı olacaktır. Bugün için böyle bir sonucu elde etmeye ciddi olarak ihtiyacımız vardır»³².

Hayâlî Bey ve Divan'ından Örnekler'in önsözünde bu konuda nasıl bir yol takip ettiğini şöyle belirtiyor :

«Seçtiğim şiirleri tek beytini dışarıda bırakmadan tümüyle aktardım. Nesre çevirirken cümle kuruluşuna dayanan anlamlandırmalara çok yer verildiği görülecektir. Bu durum karşısında eski şiirimizi anlamak için önce Türkçeyi bilmemiz gerektiği anlaşılacaktır sanırım»³³.

Edebiyat Tarihine Dair

Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi, metin neşri ve tahlili, edebiyat tarihinin sağlıklı yazılabilmesi için gerekli ön çalışmalardır. Ancak, bütün bunların kısa sürede tamamlanabilmesi mümkün görünmemektedir. Çavuşoğlu bu gerçeği farkettiği için, tenkitli basım ve sistematik tahlil çalışmalarını hızlandırmak gayesiyle, asrın teknolojik mucizesi «bilgisayar» dan yararlanmak düşüncesindeydi. Konuyla ilgili hazırlıkları son safhaya gelmişti³⁴. Ancak ömrü vefa etmedi.

Bütün bunlara rağmen onun, edebiyat tarihine yönelik bazı terki-bî değerlendirmelerde bulunduğunu biliyoruz. Bunlardan ilki, Kanunî devri sonuna kadar Anadolu sahasında Nevâyî tesirini araştıran yazısıdır³⁵. Bu yazı, Türk coğrafyaları arasındaki kültür, sanat münase-

(32) *Yahyâ Bey ve Divan'ından Örnekler*, s. 5-6.

(33) *Hayâlî Bey ve Divan'ından Örnekler*, s. VI - VII.

(34) Kendisi, yazma eserlerin öncelikle divanlardan başlayarak gerek nüsha farkları, gerekse diğer özelliklerinin bilgisayara uygulanması çalışmalarının sona erdiğini, hatta Revânî Divan'ının bu şekilde hazırlanmış bulunduğunu söylemiştir (Günay Kut, «25 Yıllık Dostluğun Ardından», *TE*, 168 (Ekim 1987), s. 37).

(35) «Kanunî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerine Notlar», *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 75-90.

XLIV.

betlerinin boyutlarını ortaya koyması yanında, divan şiirinin Anadolu sahasında doğup gelişmesinde klâsik İran şairleriyle birlikte Nevâî gibi Türk şairlerinin de etkisine dikkat çekmesi bakımından önemlidir³⁶. Yazar, Kanunî devrinin sonuna kadar şairlerimiz üzerindeki Nevâî tesirini tezkire ve divanlarda yer alan zengin örneklerle gözler önüne sermektedir. Bunlar arasında Hayâlî Bey gibi büyük şairlerin, İranlı şairler yanında Nevâî'yi de üstat kabul eden beyitleri ilgi çekicidir. Çavuşoğlu'na göre, o devirlerle ilgili yazma eserler, mecmualar, arşiv belgeleri durumunda olan kaynaklar yayınlanıp incelendikte, Nevâî tarzı şiir yazma arzusunun ne kadar derin köklere dayandığı, Doğu Türk dünyasıyla olan siyasî ve kültürel ilişkilerin çerçevesi ve mâhiyeti daha kesin bir biçimde ortaya çıkacaktır³⁷.

Çavuşoğlu bu yazısında, Kanunî devrinin sonlarından itibaren edebiyatımızda Nevâî tesirinin azalma sebeplerini de araştırıyor. Artık, İran'da Sebki Hindî cereyanı doğmuş, büyük şairlerini yetiştirmiştir. Bizim şiirimizde de daha 17. yüzyılda Nefî bu üstatların adlarını anmaya başlar. Böylece klâsik İran şairleriyle birlikte Nevâî de arka plâna itilmiş olur. Çavuşoğlu'na göre, klâsikleri rağbetten düşüren bu üslûp ve tesir değişmesi hususi bir araştırmayı gerektiren önemli bir konudur³⁸.

Edebiyatımızı bütün Türk dünyasını içine alacak şekilde değerlendiren Çavuşoğlu, Nevâî örneğinde olduğu gibi, edebiyatımızdaki değişik coğrafyalar arası ilişkilere dikkat çekmiştir: Ömrünü Bağdat havâlisinde geçiren Fuzûlî ile Anadolu şairleri arasındaki münasebet bunlardandır. Fuzûlî'nin Necatî Bey ile benzer şiirleri bulunduğu, Hayâlî ve Yahyâ Bey'lerle görüşükten sonra Leyvâ vü Mecnûn'unu yazdığı, her üçünün de «su» redifli şiirlerinin olduğu, bu sebeple karşılıklı tesirler meselesinin araştırılması gerektiği gibi³⁹.

(36) Çavuşoğlu'nun bu yazısı, Anadolu'da divan şiirinin teşekkülü ve gelişmesinde «Herat Mektebi»nin rolünün mukayeseli olarak ortaya konmasının gereğine dikkat çekmiştir.

(37) «Kanunî Devrinin Sonuna Kadar...», s. 78, 89-90.

(38) *Aynı Makale.*, s. 90.

(39) *Divanlar Arasında*, s. 10, 11; *Yahyâ Bey ve Divan'ından Örnekler*, s. 9-10; «Yahyâ Bey» maddesi, *İA*, XIII; «Fuzûlî ve Anadolu Şairleri», I. Millî Fuzûlî Semineri (Ankara, 17 Nisan 1986), Yayınlanmamış Tebliğ.

Yazar, Anadolu şairleri arasındaki tesirlerle ilgili tesbitlerde de bulunur. Hayâlî Bey'in çok beğendiği bir beyti dolayısıyla, «Halbuki bu türden ince hayâllerin, bambaşka bir üslûbun sahibi Nâilî'nin gelmesine daha yüz yıl vardır» der. Emrî'nin bir beytini de ancak Nâilî veya Şeyh Galip'te rastlanacak türden bir hayâl kompozisyonu, yapı ve üslûba sahip olduğu için devrine göre çok ileride bulur⁴⁰. Bu türden değerlendirmelerin yer aldığı anekdotlar şüphesiz ki edebiyat tarihine hazırlık mahiyetindedir.

Çavuşoğlu'nun, Fatih devrinin sonuna kadar divan edebiyatında muhtevanın tekâmülünü ele aldığı, belli bir dönemin şahıs ve eser kadrosunu değerlendiren yazısı da, yukarıda zikrettiğimiz Nevâyî tesiri yazısıyla birbirini tamamlar mahiyettedir⁴¹. 16. yüzyılda divan edebiyatı ve bu devirdeki şiir ve şair kavramını ele alan yazı⁴² ile divan şiirinin oluşumu, gelişimi ve özelliklerini bir bütün olarak değerlendiren yazısı⁴³ edebiyat tarihi çalışmalarını bütünleyen, Çavuşoğlu'nun müstesna birikimini ortaya koyduğu yazılardır. Bunlara «Kaside» adlı yazısını da ekleyebiliriz⁴⁴. Bu yazılarda, divan şiirinin poetikasına tam mânâsıyla nüfûz etmiş bir ilim adamının, bu şiirin oluşum ve gelişimini vukufî ve vuzûhla ortaya koyduğu görülür.

Çavuşoğlu'nun bazı şairlerle ilgili olarak yazdığı ansiklopedi maddelerini de edebiyat tarihi çalışmaları arasında zikretmeliyiz : Âhî, Aynî Basirî Bâkî, Yahyâ Bey, Zâtî⁴⁵ ve bir de Nedim'e dair yazısı⁴⁶.

(40) *Divanlar Arasında*, s. 13, 19.

(41) «Fatih Sultan Mehmed Devrine Kadar Osmanlı - Türk Edebî Mahlûllerinde Muhtevânın Tekâmülü», *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, XI, 2 (Nisan 1982), s. 31-43.

(42) «16 Yüzyılda Divan Edebiyatı. Divan Edebiyatında Şiir Kavramı», *Çevren*, IX, 35, Priştine (Yugoslavya), 1982, s. 47-64.

(43) «Divan Şiiri», *TD*, LII, 415-416-417 (Temmuz - Ağustos - Eylül 1986), s. 1-16.

(44) «Kaside», *Aynı dergi*, s. 17-77.

(45) Bkz. Bibliyografya.

(46) «Nedim'e Dâir», *TD*, LII, 426 (Haziran 1987), s. 331-344.

Çavuşoğlu, bu münferit çalışmalarıyla kendini Osmanlı Şiiri Tarihi'ni yazmaya hazırlıyordu. Nasıl muazzam bir birikime yaslandığını gördüğümüz «Divan Şiiri» isimli yazısı bunun güzel bir habercisiydi. Ama ışık söndü ve her şey yarım kaldı. Buna rağmen velûd ve çalışkan bir ilim adamı olarak, divan edebiyatının bütün yönlerini kucaklayan kapsamlı ve yol gösterici eserler bıraktı.

Yukarıdan beri zikrettiğimiz çalışmaların her birini ayrı bir öneme sahip olmakla birlikte, ben onun divan şiirini fildişi kulesinden çıkarıp, kapılarını umumi okuyucuya açan yazılarını daha çok beğeniyorum. *Divanlar Arasında* adıyla kitaplaşan bu yazılar, yeni nesillerin divan edebiyatını tanıyıp sevmesinde büyük rol oynamıştır. Eski Türk Edebiyatı alanında çalışanların bu konuda da Çavuşoğlu'nun açtığı yolda devam etmeleri beklenir.

KISALTMALAR :

- İA : İslâm Ansiklopedisi
TD : Türk Dili Dergisi
TDED : İstanbul Ün. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TE : Türk Edebiyatı Dergisi
TK : Türk Kültürü Dergisi